

Акматова Ч.А.

**«АДАБИЙ ОКУУ» ПРЕДМЕТИ АРКЫЛУУ БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН
ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУ КӨНДҮМДӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ**

Акматова Ч.А.

**ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНЫХ НАВЫКОВ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ
ЧЕРЕЗ ОБУЧЕНИЕ ПРЕДМЕТА ЧТЕНИЯ**

Ch.A. Akmatova

**FORMATION OF EDUCATIONAL SKILLS OF PRIMARY SCHOOL PUPILS
THROUGH THE LEARNING SUBJECT READING**

УДК 373.3:372.8:37.011.33

Адабий окуу предмети - кенже мектеп окуучуларынын билим-тарбия берүүнүн сапатын өркүндөтүүнүн жана алардын окуу ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негизги булагы.

Негизги сөздөр: адабий окуу, окутуу методдору, ыкмалары, окуу көндүмдөрү, окуу компоненттери, калыптандыруу.

Предмет чтения – основа для развития учебно-воспитательной деятельности учащихся младших классов и источник формирования языковой речевой способности.

Ключевые слова: литературное чтение, способы, методы обучения, приемы, навыки обучения, компоненты обучения, формирование.

The article presents the concept of the formation of students of human development as a way of artistic expression reading activation of mental speech activity

Key words: literary reading, methods and receptions, skills training, components of training, the formation.

Билим – тарбия берүүнүн сапатын өркүндөтүү, өлкөбүздүн өнүгүшүнө салым кошуучу атуулдарды тарбиялап өстүрүү бүгүнкү күндө республикабыздагы олуттуу маселелердин бири болуп эсептелет. Эл керегине жараган атуулдарды тарбиялоодо башталгыч мектеп зор милдеттерди аткарат.

Башталгыч класста алган билим сапаты окуучунун андан аркы билим алуусуна өбөлгө түзүп, окуучунун окуудагы ийгилигине түздөн-түз таасир этет. Башталгыч мектептеги окутуу балада окуу билгичтигин үйрөтүү менен өзгөчөлөнөт. Өмүр бою үзгүлтүксүз билим алуу үчүн адамга окуу билгичтиги эң зарыл керектүү сапаттардын бири болуп эсептелет. Башталгыч мектеп жалпы билим берүүчү мектептин пайдубалын түзөт.

Башталгыч мектепте адамдын мүнөзүн, акылы жана адептик сапаттарын, коомдогу жүрүм-турумун аныктоочу жөндөмү жана касиеттери түптөлүп калыптанат. Кенже мектеп окуучусунун таанып билүү өзгөчөлүгүнө ылайык, башталгыч мектепте интеграцияланган предметтер окутулуп, окуганга, жазганга үйрөтүү, эсептөө көндүмдөрүн өнүктүрүү, айлана-чөйрөнү илимий негизде таанытуу, көркөм өнөр, дене тарбия, музыка сабактары окутулат. Ошону менен бирге, кенже мектеп окуучусунун инсандык сапаттарын, окуу ишмердүүлүгүн калыптандырууга негизделип өнүктүрүү жана тарбиялоо – көңүлдүн борборундагы маселе.

Кенже мектеп окуучусунун өнүгүшү татаал процесс. Кенже мектеп жашындагы балдар 7-11 жашка чейинки мезгилди өз ичине камтып, негизги иш-аракет болуп окуу иш-аракети саналат. Белгилүү психологдор Д.Б.Эльконин жана Л.И.Божовичтин айткан ойлору боюнча, баланын жетекчи мотиви болуп, мектеп окуучусу деген укукка ээ болуу, ага жетишүүгө аракеттенүү. Кенже мектеп жашындагы баланын акылынын өнүгүүсү конкреттүү жана абстракттуу, ойлоосу да конкреттүү да, образдуу да келет. Чындыгында, окуучулардын тигил же бул ойлонууну талап кылуучу маселелерди туура чыгаруусу сөз менен түшүндүрүү затты көргөндө же аны ачык элестеткенде гана пайда болот. Балдар бул курагында окууга абдан дилгир болушат. Ушул курагында аларды окууга кызыктырууга мүмкүнчүлүктөр арбын болот. Алардын интеллектуалдык, социалдык, адептик сапаттары күн санап ыкчам тез темпте калыптанат. Ошондуктан башталгыч класста окутуу жана тарбиялоо баланын өнүгүшүнө өзүнүн терс таасирин тийгизбеши зарыл. [5.84]

Адабий окуу предметинин негизги максаты – кенже мектеп окуучуларынын окурмандык компетентүүлүгүн калыптандыруу болуп саналат. Окурмандык компетентүүлүк материалды туура, так, көркөм, түшүнүү менен аң-сезимдүү окуй алууну, окуганын жана укканын түшүнүп, ал материалдарды турмушунда колдоно билүү аркылуу кеп ишмердигин, карым-катнаш жасоо мүмкүнчүлүгүн өстүрүүнү, сабаттуу окурман катары тексттерди, чыгармаларды окууга туруктуу кызыгуусун арттырууну, чыгармага карата баалуулук негизде өз пикирин айтуу жөндөмүн билдирет.

Адабий окуу предметинин милдеттери:

1. Базалык окуу көндүмү катары окуучулардын текстти так, туура, тиешелүү ылдамдыкта, түшүнүп окуусу, андагы жаңы сөздөрдү, маалыматтарды, түшүнүктөрдү өздөштүрүүсү. Мында окуучулардын окуганын түшүнүүсү өзгөчө мааниге ээ болот;

2. Ар кандай текст менен иштөөнү камсыз кылуучу кеп ишмердигинин түрлөрүнө (угуу, айтуу, окуу жана жазуу) окуучулардын ээ болуусу жана алардын чыгармачылык дараметин арттыруу;

3. Окуучулардын көркөм жана башка адабияттарды окууга болгон кызыгуусун арттыруу жана окуган чыгармасына карата пикирин, баасын билдирүү менен баалуулук мамилелерин калыптандыруу.

Адабий окуу предметинин базалык мазмуну балдардын курактык өзгөчөлүктөрүнө туура келген таанып билүүчүлүк жана көркөм тексттерден туруп, төмөнкүдөй тематикадагы материалдарга негизделет жана ал мезгил талабын, андагы шартты, окуу көндүмдөрүн калыптандыруудагы жетишкендиктерди эске алуу менен, улам өркүндөтүлүп, жакшыртылып турат: «Китеп – билим булагы»; «Менин жан досторум»; «Алтын балалык», «Туулган жердин топурагы - алтын»; «Жыл мезгилдери»; «Апалардын майрамы»; «Нооруз – жаңынын башталышы»; «Жеңиш күнү»; «Бабалардан калган сөз»; «Элибиздин улуу инсандары»; «Ата-Журтубузду, тилибиз менен дилибиздин байлыгын коргойлу»; «Эр эмгегин жер жебейт»; «Тилим-менин жан дүйнөм»; «Менин чыгармам»; «Сөз үйрөнүп алалы»; «Ойлонолу табалы»; «Өткөн турмуш элесин»; «Күлкү-ден соолуктун мүлкү»; «Кыргыз акын-жазуучуларынын балдар чыгармалары»; «Дүйнө элдеринин балдар чыгармалары» ж.б.

Изилдөө төмөндөгүдөй жүргүзүлгөн:

к/н	Компоненттери	Окуунун эрте көндүмдөрү	Окуучулар көрсөткөн көндүмдөр
1.	Тааныш эмес сөздөрдү окуу	Алфавиттик принцип. Сөздөрдү которуу.	Алфавиттик принцип. Сөздөрдү которуу.
2.	Үзүндүнү үн чыгарып окуу жана суроолор	Окуунун ылдамдыгы. Окуп түшүнүү.	Текстти туура жана жеткиликтүү шар окуу. Текст боюнча суроолорго туура жооп берүү.
3.	Угуу.	Кепти үзүндүлөп окуп кабыл алуу.	Регистратор тарабынан үн чыгарып окуган текст боюнча туура жооп берүү.
4.	Жат жазуу.	Алфавиттик принцип.	Жазуу орфографияны текшерүү жана жат жазууда грамматиканын эрежелерин туура пайдалануу.

Окуучулардын даярдык деңгээлине жана компетентүүлүктөрүнө коюлуучу базалык талаптардын түзүмү дүйнөлүк тажрыйбада кеңири колдонулуп келген окуу көндүмдөрүнө коюлуучу талаптардын түзүмүнө негизделип, адабий окуу предметин эске алуу менен 5 окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү маселеси келип чыкты: фонеманы кабыл алуу, тамгаларды билүү/алфавиттик принцип, шар окуу, сөз байлык, окуп түшүнүү. [3.9]

«Адабий окуу» предмети аркылуу башталгыч класстын окуучуларын окуу көндүмдөрүн жакшыртуу боюнча эң негизги компоненттердин бири – фонеманы кабыл алуу. Фонеманы кабыл алуу айтылып жаткан сөздөрдөгү айрым тыбыштарды байкоо, ойлонолу жана алар менен иштөө жөндөмдүүлүгү болуп эсептелет. Балдар басма тамгаларды окуганды үйрөнгөнгө чейин, алар сөздөрдө тыбыштар кантип иштей тургандыгын, сөздөрдүн тыбыштардан турарын түшүнүүсү керек. Фонемалар – сөздүн маанисиндеги айырмаларды аныктай турган өз алдынча сөз жасоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон, андан ары майда

Адабий окуу предмети боюнча окуу жүктөмүнүн көлөмү:

1-класс – жалпы окуу предметине 6 саат, анын ичинде окууга 1-жарым жылдыкта 10- мүнөт, 2-жарым жылдыктан тартып 20 мүнөт бөлүнөт;

2-3-4-класстарда – жумасына 4 саат (анын ичинде «Адабий окууга» 3 саат, класстан тышкаркы окууга 1 саат), жыл бою 136 саатты түзөт.

2014-жылда Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги, Билим берүү Академиясы жана USAID Американын эл аралык фондусу менен биргеликте Кыргызстандагы башталгыч класстарда окуу көндүмдөрүнө мониторинг (EGRA) жүргүзүлгөн. EGRA окутуу тилине байланыштуу кыргыз жана орус тилинде Кыргыз Республикасындагы Бишкек, Ош, Жалал-Абад, Чүй, Ысык-Көл областарында өткөрүлгөн. Тестирлөөгө айылдык дагы, шаардык дагы мектеп окуучулары камтылган. Бир окуучуга жекече оозеки баа берүү 15 мүнөткө созулган.

бөлүктөргө бөлүп жиберүүгө мүмкүн болгон тыбыштык бирдик.

Мисалы: 2-класстын «Адабий окуу» китебинин VIII «Сөз үйрөнүп алалы» деген бөлүмүндө А.Кыдыровдун «Тамга кошсок же кемитсек» аттуу ыры аркылуу да башталгыч класстын окуучуларынын фонеманы кабыл алуу көндүмдөрүн жакшыртып өнүктүрүүгө болот.

БУЛ деген сөзгө АКты кошсом,
Кадимки эле БУЛАК болду.
Б ордуна Кны койсом,
Бир кичине КУЛАК болду.
Ксын алып таштасам
Бир заматта УЛАК болду.[3.89]

Фонемаларды кабыл алуу көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн кенже курактагы балдарга берилген тыбыштар менен фразалардан анча чоң эмес ырлардан бөлүп алуу үчүн бир топ көнүгүүлөрдү уюштурууга болот. Мисалы:

1. Ырдагы сөздөрдөгү акыркы тыбышты аныктоо (булак, кулак, улак).
2. Уйкаш сөздөрдү табуу (булак – кулак – улак).

3. Муундарды алакан чаап айттыруу (бу-лак, ку-лак, у-лак).

4. Тизмектеги айырмаланган сөздөрдү аныктоо (бул, булак, кулак, улак).

5. Ойлон жана шашылба. Сөздүн акыркы тыбышына башталган сөздү танда: булак (китеп), кулак (кашык), улак (кирпик).

«Ойлонуп көрөлүк» деген IX бөлүмдө Т.Самудиновдун «Аралашкан ариптери» да мыкты көнүгүү болуп эсептелет.

СКАУГМЫЗРГААН

Куштан ала өңү бар,

Чопо идишти бөлүп ал.(сагызган, кумура)

КБАУЙУРДААКН

Жерди эмне дейт суу ичпес,

Атты эмне дейт күйүкпөс. (кайрак, буудан)

[3.87]

Окуучулар аралашкан тамгалардан сөздү таап, ой жүгүртүүсүндө сөз байлыгы да өнүгөт. Окууга үйрөтүүдө сөз байлыгы маанилүү ролду ойнойт. Жаш окурман катары балдар текстте алар көрүп турган сөздөрдү түшүнүү үчүн уккан сөздөрүн пайдаланышат. Сөз байлыгы - окуп түшүнүү үчүн дагы өтө маанилүү. Балдар сөздөрдүн көпчүлүгү эмнени билдирерин билбесе, анда алар окуп жатканын да түшүнүшпөйт. Татаалыраак тексттерди окуп үйрөнүүдө алардын оозеки сөздүгүнүн запасында болбогон жаңы сөздөрдүн маанисин билүүсү жана таанышышы керек.

Тилдин структурасын жана сөздөрдү түзүүнү үйрөнүүдө жаңы сөздөрдү түзүүнүн эффективдүү ыкмаларынын бири болуп максаттуу багытта сөздүн бөлүктөрүнө үйрөтүү болуп саналат. Мисалы: 2-класстын «Адабий окуу» китебинде Т.Самудиновдун «Туурабы?» аттуу ыр-оюнун үйрөтүүдө «оюн» деген бир уңгулуу сөз аркылуу ар кандай сөздөрдүн жардамында окуучулар менен жаңы сөздөрдү түзүүгө болот. Оюн - оюн-зоок – оюнкараак – оюндар – оюнчын – оюн салуу – оюн-тамаша – оюн-шоок – оюнчук. Мааниси жакын сөздөрдүн топторун окутууда аларга орун алган жана жаңы лексиканын ортосунда байланышты белгилөөгө жардам берет. Жалпы элементке ээ болгон бул сөзгө жакын сөздөрдүн топтору – сөздүн уңгусу «оюн» болот.

2-класстын «Адабий окуу» китебинде Барпынын «Балдарга насыят» деген ыры аркылуу окуучулар сөз байлыгын өнүктүрүүдө «Бала» деген сөздү алсак, андан көптөгөн башка сөздөр пайда

болушу мүмкүн. Классты кичи топторго бөлүп, «Ким күчтүү?» деген оюн аркылуу кайсы топ канча сөз жаза тургандыгын аныктоого болот.

Таблица боюнча сүйлөм түздүрүү методикасы баалуу. Бул башталгыч класстарында алгачкы жолу сунушталган ыкма. Бул – учурдагы класстер деп окутуу процессинде кеңири колдонулуп жүргөн ыкма. [1.64]

Демек, бул эмгектин баалуулугу ушунда. Биз деген сөзгө 15 сөздүн мааниси берилген. Бул сөздүн маанисине карап бала бир канча сөздүн маанисин чечмелөө менен сөзүн өстүрө алат деген жыйынтыкка келет.

Окуучулардын сөз байлыгы менен ойлоо сезими бири-бирине тыгыз байланыштуу болот. Демек, окуучунун оозеки, жазуу речин өстүрүү үчүн анын ойлоо речин өстүрүү керек. Бул жөнүндө орустун улуу педагогу К.Д.Ушинский «Кимде-ким окуучунун сөз байлыгын өстүргүсү келсе, баарыдан мурда анын ойлоо сезиминин жөндөмдүүлүгүн өстүрүү керек» деп көрсөтөт. [1.72]

Башталгыч класстарда адабий окуу предметинин эң башкы негизги милдеттеринин бири – окуучуларды туура сүйлөөгө, өзүнүн түшүнүгүн, билгенин сабаттуу жазып берүүнү үйрөтүү болот. Мектеп жашындагы кенже курактагы бала өзүнүн көргөн-билгенин аз да болсо, бирөөгө оозеки түшүндүрө алат. Ал эми өз оюн жазуу аркылуу билдирүүнү бала турмушунда биринчи жолу мектепте, баарыдан мурда адабий окууда кездешет. Өз оюн жазуу жүзүндө билдирүүнүн ыгын бала адабий окууну окуу процессиндеги практикалык көнүгүүлөрдү такай иштөө аркылуу гана үйрөнөт.

Мындай ыкмаларды учурда мектеп тажрыйбасында кеңири колдонууга болот.

Адабияттар:

1. Турусбеков С. 1-4-класстын окуучуларынын оозеки жана жазуу речин өстүрүүнүн жолдору. Кыргыз башталгыч класстары үчүн. Фрунзе, 1962. 64-бет.
2. Рысбаев С.К. Орто мектептерде кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун технологиялары. Б.-2008. 72-бет.
3. Башталгыч класстардын окуу көндүмдөрүн жакшыртуу боюнча усулдук колдонмо. Бишкек-2014.9-бет
4. Абдухамидова Б.А. ж.б. Адабий окуу. 2-класстар үчүн окуу китеби. Бишкек-2013. 87-бет.
5. Миңбаев К. Курак жана педагогикалык психология. Ош-1995.84-бет.

Рецензент: д.п.н., профессор Момуналиев С.